

*Світлана Василівна Бобровник,
завідувач кафедри теорії та історії права та держави
Інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-9225-88-71*

СУДОВЕ ПРАВОТЛУМАЧЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. Реформування основних сфер життєдіяльності сучасного суспільства обумовлює суттєве підвищення значимості права як суспільної цінності, засобу забезпечення компромісу суспільних потреб, інтересів та можливостей. Однак, складність феномену права, його існування у різноманітних джерелах, особливості юридичної техніки закріплення правових вимог, необхідність підвищення ефективності правозастосування обумовлюють необхідність наукового осмислення поняття, особливостей та значимості правоінтерпретації як засобу з'ясування змісту недосконалої норми права, змісту прав, свобод і обов'язків суб'єктів права, вміщених у правовій нормі, та засобу забезпечення законності як важливого принципу функціонування права. Таким чином, необхідність тлумачення у праві обумовлюється не лише недосконалістю та неоднозначністю самого права, а і сутністю правореалізації, що потребує інтерпретації права. Порушення правил інтерпретації спричиняє серйозні наслідки, пов'язані з порушенням прав і свобод людини. На подвійній природі тлумачення наголошує І. Д. Шутак, зазначаючи, що воно не зводиться до розуміння тексту норми, його метою є реалізація приписів у поведінці суб'єктів права [1, с. 21].

Аналіз останніх досліджень публікацій. Проблема тлумачення не належить до малодосліджених. Вчені досліджували різні аспекти юридичного тлумачення, що в сукупності склали солідну доктринальну основу правоінтерпретаційної діяльності. Проблеми герменевтичних аспектів тлумачення досліджені у роботах А. М. Бернюкова, Т. В. Дружиніної-Сендецької, О. Нетреб'як; загальнотеоретичні аспекти тлумачення досліджені у роботах В. К. Антошкіної, Ю. Л. Власова, В. В. Гончарова, М. П. Молибоги, П. М. Рабіновича, В. Г. Ротаня, Ю. М. Тодики; дослідженню окремих видів тлумачення присвячені наукові публікації Є. В. Білозьорова, О. В. Білоус, Л. М. Василькової, В. В. Гончарова, С. Д. Гусарева, Є. П. Євграфової, О. В. Капліної, О. М. Кириченко, М. І. Козюбри, В. М. Косовича, О. М. Костюка, М. В. Котенка, А. М. Мірошніченко, Н. М. Оніщенко, С. З. Опотьяка, О. В. Петришина, С. В. Прийми, М. М. Садовського, Ю. М. Тодики, І. Д. Шутака. Проблеми судового тлумачення в основному зосереджуються навколо проблематики актів Конституційного Суду України (роботи Т. С. Богдавневича, П. В. Волвенка, О. І. Кадикала, І. Д. Сліденка) та Європейського суду з прав людини. Побіжно проблема судового тлумачення прав людини (роботи С. Б. Карвацької, І. Ю. Кретової, О. Л. Трагнюка, С. Є. Федика). Побіжно проблема судового тлумачення розглянута в дисертаційному дослідженні О. С. Копитової, присвяченому судовому правозастосуванню.

Мета статті полягає у з'ясуванні теоретико-правових особливостей судової правоінтерпретації, визначенні її ознак та практичного значення в процесі винесення правосудного рішення.

Основні результати дослідження. З'ясування особливостей суддівського тлумачення потребує з'ясування сутності та змісту категорії тлумачення. В основному, розуміння тлумачення пов'язується із діяльністю суб'єктів. Так, М. В. Котенко тлумачення норм права пов'язує з інтелектуальною вольовою діяльністю [2, с. 262]. Інші вчені пов'язують тлумачення з процесом пізнання [3, с. 6], юридичною герменевтикою [4, с. 89] чи реалізацією юридичної техніки [5, с. 91]. Різноманітними є уявлення вчених про мету тлумачення. Під нею розуміють правильне застосування і реалізація норми права (П. М. Рабінович), з'ясування і роз'яснення волі законодавця (М. В. Котенко), з'ясування смислу норми права та роз'яснення засвоєного (О. В. Капліна), визначення змісту тексту норми та пов'язаних з нею правових і неправових джерел (Ю. Л. Власов), з'ясування волі самої норми (Б. В. Малишев).

Складність розуміння тлумачення пов'язується із такими факторами, як: складність самого права та джерел його вияву; складність процесу тлумачення, що включає уясування та роз'яснення норм; поширеність тлумачення на всі стадії правового регулювання; особливості суб'єктів права, що здійснюють тлумачення; багатоаспектність мети тлумачення; ступінь поширеності результатів тлумачення. Це надає можливість стверджувати про наявність особливостей тлумачення стосовно різновиду юридичної діяльності. Саме в процесі тлумачення як інтелектуальної діяльності відбувається встановлення змісту норм права у певній ситуації, їх подальше роз'яснення. Вольова сторона тлумачення полягає у намірах суб'єктів тлумачення здійснити певну діяльність по тлумаченню права відповідно до прийнятого рішення незалежно від волі інших осіб [6, с. 10].

Має свої особливості процес тлумачення і в діяльності суддів. Судове тлумачення можемо визначити як інтелектуально-вольову діяльність суддів, що засновується на професійних знаннях, здійснюється певними способами та за допомогою спеціальних методів з метою з'ясування змісту правової норми, що застосовується; винесення правосудного рішення; знаходження компромісу різноманітних інтересів. Його необхідність обумовлюється загальним характером правових норм; особливостям зовнішнього виразу правових норм; особливостями мови права та правилами викладу норм права в тексті нормативно-правового акта; системністю правових приписів; значним обсягом нормативного матеріалу, що застосовується; багатозначністю юридичної термінології та нормативним закріпленням декількох варіантів поведінки, які обираються суб'єктами на власний розсуд; колізійністю та суперечливістю нормативно-правового матеріалу.

Таким чином, тлумачення має особливе значення в процесі прийняття правосудного рішення. Адже цей особливий різновид правозастосування пов'язується із необхідністю знаходження компромісу спірних інтересів, можливістю виправлення помилок у розумінні змісту акта учасниками процесу і недопущення власних, врахуванням особливостей спірних ситуацій, роз'яснення змісту прийнятого рішення зацікавленим суб'єктам, необхідністю винесення рішення за наявності колізій чи прогалин у праві; забезпеченням реальності правових вимог, що існують не лише на папері, а і діють у реальному житті, забезпеченні переконаності суб'єктів права у можливості забезпечення правових інтересів законним шляхом; формуванні поваги до права як вищої соціальної цінності. Важливим для діяльності судді є поєднання тлумачення і конкретизації права; забезпечення справедливості в процесі правозастосування; досягнення компромісу різного розуміння кожною із сторін судового процесу змісту норми права; подолання негативних властивостей права, пов'язаних з колізійністю, багатозначністю та нечіткістю правових велінь; забезпечення правового пізнання та інтелектуальних можливостей в процесі інтерпретації; поєднанні правових знань, набутих в процесі професійної підготовки з можливістю їх практичного застосування в процесі розгляду юридичних справ; забезпеченні з'ясування волі законодавця в процесі тлумачення та втілення її у справедливому судовому рішенні.

Будь-яке правозастосовне рішення, передусім судове, повинно пов'язуватись із з'ясуванням змісту та смислу норми. Окрім того, спірні ситуації потребують роз'яснення змісту таких норм сторонам і учасникам процесу, тому правовий результат тлумачення не обмежується процесом правореалізації і сягає за його межі [7, с. 171]. Потреба у судовому тлумаченні викликається також суперечливістю норм законодавства, наявністю колізій та прогалин у його приписах, неможливістю відмови у правосудді за наявності суперечностей норм і навіть нормативних актів. Адже процесуальні акти в імперативному порядку зобов'язують суд здійснювати правосуддя. Для прикладу можливо назвати ст. 11 ГПК України, ст. 10 ЦПК України, ст. 6 КАС України, які встановлюють правило щодо заборони відмови у правосудді з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини [8].

Характеризуючи важливість правової інтерпретації в суддівській діяльності, згадаємо слова Р. Циппеліуса, який вважав, що право є дієвим і ефективним та актуалізованим, якщо надає правовим регуляторам певного простору у прийнятті рішень згідно з відповідними уявленнями про справедливість [9, с. 49]. Адже право виявляється не лише в нормативно-правових актах. Воно існує і підтверджує дієвість у юридичній практиці, важлива роль у якій належить судовій практиці та реальній поведінці суб'єктів права, яка часто визначається відповідно до правосудних рішень. Це підтверджує і засновник антрополого-комунікативного бачення права А. В. Поляков, вважаючи, що «право виникає і після його соціального розуміння, оцінки та реалізації через поведінкові акти [10, с. 114].

Слід погодитись із ідеєю В. Б. Малишева про те, що тлумачення є інструментом пізнання смислу норми, однак не її сутності [11, с. 294]. Дійсно, сутність норми пізнається скоріше у науковій діяльності завдяки знанням основних закономірностей права, правового регулювання та застосування спеціальних методів пізнання, що потребує спеціальної дослідницької підготовки. Метою судової інтерпретації є визначення саме смислу норми, що покладається в основу винесення правосудного рішення.

Важливого значення для пізнання змісту норми в процесі тлумачення є з'ясування інтерпретації та конкретизації правового припису. Як відомо, конкретизація є поширенням дії абстрактної норми на певний випадок чи суб'єкта. Конкретизація складає смисл правозастосування. Саме шляхом винесення правосудного рішення норма права набирає конкретизованого значення, поширюється на певну ситуацію чи регламентує поведінку певного індивідуально визначеного суб'єкта. Яким же чином конкретизація права співвідноситься із тлумаченням? Відповідь на це питання може бути сформульована таким чином. Інтерпретація є важливою передумовою конкретизації права, засобом забезпечення її правомірності та фактом її високої ефективності. На нашу думку, інтерпретація в процесі конкретизації може мати місце:

- у випадку застосування недосконалої за юридичною технікою норми, що має незавершене формулювання та закінчується висловом «та інше», «в інших випадках»;

- у випадку наявності оціночних категорій, що потребують уточнення;

- у випадку внесення змін, доповнень до правового припису чи його відміни;

- у випадку уясування суддею змісту норми в процесі суддівського розсуду.

З огляду на існування різноманітних підходів до співвідношення конкретизації права та тлумачення, підтримуємо позицію В. В. Вопленка, який визначає співвідношення цих категорій як засобу і мети. Вчений визначає тлумачення в якості загальної умови, засобу, за допомогою якого вдається конкретизувати чи вирішити певний казус [12, с. 108].

Як відомо, тлумачення права складає один із етапів судового правозастосування, пов'язаного з підбором правової норми. Однак, в цьому випадку тлумачення не можливо розуміти дещо спрощено, лише як з'ясування змісту норми права, яка може по-різному розумітися сторонами процесу, чи мати певні неточності або вади змісту. Змістом і спрямуванням процесу інтерпретації є також вияснення питань:

- чи поширюється норма на цей випадок і чи регулює вона сферу відносин, що розглядаються;

- чи є вона чинною на момент розгляду справи;

- чи не має норма зворотної сили;

- чи поширює норма дію на конкретних суб'єктів;

- чи поширює вона дію територіально;

- чи може вона інтерпретуватись буквально, чи потребує розширювального чи звужувального тлумачення;

- чи потребує вона системного тлумачення та віднаходження аналогічної чи пов'язаної з тлумачною норми;

- чи існує офіційне тлумачення норми і яким суб'єктом воно здійснено;

- чи існує колізійність норми з ієрархічно-підпорядкованими приписами;

- чи потребує застосування в цьому випадку аналогія права чи аналогія закону.

Розв'язання цих проблем потребує солідної правової підготовки судді та характеризує суддівське тлумачення як багатоаспектну, значиму та практично спрямовану діяльність.

Важливо також з'ясувати сутність судового тлумачення в залежності від типу правопізнання. З огляду на позитивізм, судове тлумачення є засобом забезпечення законності, панування права шляхом приведення у відповідність державної волі, вміщеної у нормі та практики її застосування. Тлумачення набирає інструментального значення, пов'язаного із необхідністю роз'яснення нормативних положень в процесі їх застосування [13, с. 25].

За природно-правового підходу, пов'язаного з необхідністю відображення і закріплення державою природних прав людини, тлумачення стає засобом забезпечення моральності, рівності та справедливості права. Його природа пов'язується з необхідністю відображення духу закону та його поєднання з буквою писаного права.

Соціологічний тип правопізнання визначає судове тлумачення як різновид юридичної практики, що спричиняє дієвість, ефективність права як засобу забезпечення суспільного порядку, прав і сво-

бод людини. Суддівська інтерпретація перетворюється на важливий фактор і умову життя права, його реальності та дієвості.

Важливим аспектом аналізу судового тлумачення є з'ясування його особливостей як процесу мислення. По-перше, в процесі мисленнєвої діяльності суддя може з'ясувати не лише безпосередній сенс норми, а і виявити прихований її зміст. Мова іде про неоднозначність формулювань правових норм, що безпосередньо впливає на їх зміст. В цьому випадку суддя обирає той смисл норми, який найбільш повно враховує обставини справи. Така ситуація можлива у випадку відсутності внесених зміст у норму, які об'єктивно викликаються практикою її застосування та об'єктивними потребами суспільства. По-друге, мисленнєва діяльність судді має місце у випадку вивчення матеріалів справи, поданих доказів та ступеня обґрунтованості рішень органів, що здійснюють досудове слідство, чи матеріалів і доказів, наданих сторонами. Інтерпретуючи ці документи, суддя обирає ті з них, які складають доказову базу справи та є достатньо обґрунтованими. По-третє, це обрання необхідного способу тлумачення, який відповідає його меті. В цьому відношенні у сучасній літературі обґрунтована можливість виокремлення формального і реального судового тлумачення [14, с. 73]. Якщо формальне тлумачення зобов'язує суддю чітко слідувати тексту, що підлягає інтерпретації, керуючись виключно принципом законності, що може призвести до прийняття невиваженого, несправедливого рішення, то реалістичний спосіб надає можливість в процесі тлумачення застосовувати принципи та ідеї моралі, справедливості, враховувати особливості певної справи, що може підвищити ефективність суддівської діяльності. Обидва з означених підходів мають позитивні і негативні риси. Адже якщо суддя буде керуватись виключно положеннями закону, то, з одного боку, він забезпечить дотримання законності та створить умови щодо підвищення ефективності дії права та правового регулювання та, з іншого боку, він може не забезпечити справедливості винесеного рішення та компромісу конфлікуючих інтересів за умови консервативності правоутворення в умовах динамічного розвитку суспільних відносин. Реалістичність судового тлумачення може призвести, з одного боку, до можливості врахування динамізму відносин у суспільстві та забезпечити справедливість прийнятого рішення, однак, може призвести до волюнтаризму. Подолання негативних аспектів судового тлумачення залежить від ряду об'єктивних факторів, пов'язаних із якістю законодавства, відсутністю політичного впливу на правосуддя, забезпеченістю суддівської діяльності гідною матеріальною винагородою та умовами праці, відсутністю тиску вищих судових інстанцій, формуванням поваги до суддівської діяльності з боку суспільства. Великого значення в цьому процесі належить і суб'єктивним факторам, пов'язаним із рівнем підготовки судді, наявністю стажу практичної діяльності, його уявленням про справедливість, рівнем обізнаності із узагальненнями судової практики, його правової культури та правосвідомості. Означені фактори можуть впливати на доцільне поєднання фактичного та реалістичного тлумачення правових норм в процесі правосуддя. При цьому важливим є досягнення мети тлумачення, яку можливо інтерпретувати з певною протилежністю. Адже, з одного боку, вона полягає у інтелектуальному осмисленні волі законодавця та забезпеченні її конкретизації у правосудному рішенні, а з іншого боку, ця мета повинна пов'язуватись із забезпеченням справедливості права шляхом врахування особливостей конкретної справи. Поєднання цих, здавалося б, протилежних аспектів мети може бути забезпечено виправданим та доцільним обранням суддею способу та методу тлумачення. Особливості судового тлумачення полягають у тому, що суддя повинен не лише знати закон, а і вміти його застосовувати; повинен обрати ту альтернативу із наданих нормативно-правовим актом, яка є доцільною та забезпечує справедливість рішення; шляхом інтелектуально-вольової діяльності та внутрішнього переконання подолати подвійний сенс правової вимоги; врахувати причинно-наслідкові зв'язки тлумачення – рішення – виконання рішення; дотримуватись наданих повноважень та процедурних вимог їх здійснення; усвідомлювати значення судового тлумачення не лише для окремого рішення, а і для судової практики.

Важливого значення для аналізу судового тлумачення має з'ясування меж і можливостей суддівського розсуду. Ця категорія визначається як повноваження, що надаються законом судді для вибору із декількох альтернатив, з яких кожна законна.

Не заперечуючи можливості застосування суддівського розсуду в процесі тлумачення фактів, необхідних для вирішення спору; при застосуванні норми, що припускає вибір різних варіантів застосування; в аспекті вибору норми, яка є найбільш доцільною для певної ситуації, все ж необхідно зазначити на наявності певних меж застосування суддівського розсуду. Вони можуть бути

процедурними та матеріальними. Процедурні пов'язуються із вмотивованістю розсуду та його справедливістю, а матеріальні – з розумністю доказування і доказів, що залежать від досвіду, світогляду, емоційності судді. У вітчизняному праві суддівський розсуд пов'язується з аналізом діючих норм та практикою їх застосування. Застосування суддівського розсуду є не лише можливістю, а і є обов'язком суду. Це обумовлюється тим, що застосування суддівського розсуду передбачено юридичними нормами; розсуд здійснюється у певній процесуальній формі, його здійснення повинно бути мотивованим; варіант вирішення спору передбачається нормативно; розсуд обмежений чіткими нормами; важливим принципом суддівського розсуду є законність.

Висновки. Дослідження проблем судового тлумачення надало можливість зробити наступні висновки:

Необхідність тлумачення у праві обумовлюється не лише недосконалістю, незрозумілістю, неоднозначністю самого права, а і сутністю правореалізації, що потребує інтерпретації права. Кожний із різновидів юридичної діяльності потребує особливого тлумачення.

Судове тлумачення є інтелектуально-вольовою діяльністю судді, що засновується на професійних знаннях, здійснюється певними способами та за допомогою спеціальних методів з'ясування змісту правової норми, що застосовується; знаходження компромісу різноманітних інтересів та винесення правосудного рішення.

Важливим аспектом судового тлумачення є з'ясування його особливостей як процесу мислення. По-перше, в процесі мисленнєвої діяльності суддя з'ясовує не лише безпосередній, а і прихований зміст норми; по-друге, мисленнєва діяльність судді має місце у випадку вивчення матеріалів справи, поданих доказів чи ступеня обгрунтованості рішення.

Список використаних джерел

1. *Шутак І. Д.* Юридична техніка тлумачення норм права / Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. №11. С. 18-24.
2. *Котенко М. В.* Тлумачення норм права у системі юридичної діяльності / Ученые записки Таврического национального университета В. И. Вернадского. Сер. «Юридические науки». Т. 25. 2012. № 1. С. 258-263.
3. *Котляй Т. В.* Тлумачення закону про кримінальну відповідальність: поняття, види, значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.
4. *Терехов Е. М.* Сравнительно-правовой анализ понятий «правоинтерпретационная деятельность» и «толкование права» / Правовая парадигма, 2019. Т. 18. № 1. С. 88-92.
5. *Опояк С. З.* Теорія тлумачення правових норм (юридична природа та підходи до тлумачення правових норм) / Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 4. С. 122-127.
6. *Антошкіна В. К.* Необхідність значення та мета тлумачення в праві в сучасний період. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право, 2019. Вип. 59. С. 7-14.
7. *Тропер М.* Проблема толкования и теория верховенства конституции. Сравнительное конституционное обозрение. 2005. № 4. С. 171 - 181.
8. *Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів* : Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.
9. *Циппеліус Р.* Філософія права. Підруч.; пер. з нім. С. М. Причепій та ін. К. : Тандем, 2000. 299 с.
10. *Поляков А. В.* Конкретизация законодательства как средство правовой коммуникации. Конкретизация законодательства как технико-юридический прием нормотворческой, интерпретационной, правоприменительной практики: материалы Международного симпозиума (Геленджик, 27 – 28 сентября 2007 г.) / под ред. В. М. Баранова. Нижний Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2008. С. 112 – 117.
11. *Малишев В. Б.* Цілеспрямованість правової системи: теоретико-методологічне дослідження : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. К., 2013. 405 с.
12. *Залошло М. В.* Конкретизация и толкование юридических норм: проблемы соотношения и взаимодействия. Журнал российской права № 5. 2010. С. 105-112.
13. *Малютин Н. С.* Судебное толкование нормативных правовых актов в Российской Федерации: конституционно-правовой аспект : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М. 2015. 260 с.
14. *Тимошина Е. В.* Методология судебного толкования: критический анализ реалистического подхода. Труды Института государства и права РАН. 2018. Том 13. № 1. С. 72–101.
15. *Куртирєв П. В.* Реалізація доктрини суддівського розсуду у правовідносинах правосуддя / Актуальні проблеми юридичної науки: Зб. тез міжнародної науково-практичної конференції «Сьомі осінні юридичні читання», 2008. С. 59-61.

References

1. *Shutak I. D.* Yurydychna tekhnika tлумachennia norm prava / Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halyskoho, 2015. №11. S. 18-24.
2. *Kotenko M. V.* Tлумachennia norm prava u systemi yurydychnoi diialnosti / Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnogo unyversytetu V.Y. Vernadskoho. Ser. «Iurydycheskye nauky». T. 25. 2012. № 1. S. 258-263.
3. *Kotiai T. V.* Tлумachennia zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist: poniattia, vydy, znachennia. Avtoref. dys... kand.. yuryd. nauk: Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 2019. 20 s.
4. *Terekhov E. M.* Sravnytelno-pravovoi analiz poniatyi «pravoynterpretatsyonnaia deiatelnost» y «tolkovanye prava» / Pravovaia paradyhma, 2019. T. 18. № 1. S. 88-92.
5. *Opotiak S. Z.* Teoriia tлумachennia pravovykh norm (iurydychna pryroda ta pidkhody do tлумachennia pravovykh norm) / Biuletyn yustytzii Ukrainy. 2011. № 4. S. 122-127.
6. *Antoshkina V. K.* Neobkhdnist znachennia ta meta tлумachennia v pravi v suchasnyi period. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriia Pravo, 2019. Vyp. 59. S. 7-14.
7. *Troper M.* Problema tolkovanyia y teoryia verkhovenstva konstytutsyy. Sravnytelnoe konstytutsyonnoe obozrenye. 2005. № 4. S. 171 – 181.
8. *Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 3 zhovt. 2017 r. № 2147-VIII.* Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. № 48. St. 436.
9. *Tsyppelius R.* Filosofiia prava. Pidruch.; per. z nim. Ye. M. Prychepii ta in. K. : Tandem, 2000. 299 c.
10. *Poliakov A. V.* Konkretyzatsiya zakonodatelstva kak sredstvo pravovoi kommunykatsyy. Konkretyzatsiya zakonodatelstva kak tekhniko-yurydycheskyi pryem normotvorcheskoi, ynterpretatsyonnoi, pravoprymenitelnoi praktyky: materyaly Mezhdunarodnogo sympozyuma (Helendzyk, 27 – 28 sentiabria 2007 h.) / pod red. V. M. Baranova. Nyzhnyi Novhorod : Nyzhehorodskaia akademiia MVD Rossyy, 2008. S. 112 – 117.
11. *Malyshev V. B.* Tsilespryamovanist pravovoi systemy: teoretyko-metodolohichne doslidzhennia. Dys...dokt.iuryd. nauk: 12.00.01. K., 2013. 405 s.
12. *Zaloylo M. V.* Konkretyzatsiya y tolkovanye yurydycheskykh norm: problemy sootnosheniya y vzaymodeistviya. Zhurnal rossyiskoho prava № 5. 2010. S. 105-112.
13. *Maliutyn N. S.* Sudebnoe tolkovanye normatyvnykh pravovykh aktov v Rossyiskoi Federatsyy: konstytutsyonno-pravovoi aspekt. Dyss...kand.iuryd.nauk: 12.00.01. M. 2015. 260 s.
14. *Tymoshyna E. V.* Metodolohiya sudebnogo tolkovanyia: krytycheskyi analiz realystycheskoho podkhoda. Trudy Ynstytuta hosudarstva y prava RAN. 2018. Tom 13. № 1. S. 72 – 101.
15. *Kurtyriev P. V.* Realizatsiia doktryny suddivskoho rozsudu u pravovidnosynakh pravosuddia / Aktualni problemy yurydychnoi nauky: Zb. tez mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Somi osinni yurydychni chytannia», 2008. S. 59-61.

Бобровник С. В. Судове правотлумачення: особливості та практичне значення

Реформування основних сфер життєдіяльності сучасного суспільства обумовлює суттєве підвищення значимості права як суспільної цінності, засобу забезпечення компромісу суспільних потреб, інтересів та можливостей. Таким чином, необхідність тлумачення у праві обумовлюється не лише недосконалістю та неоднозначністю самого права, а і сутністю право реалізації, що потребує інтерпретації права. Порушення правил інтерпретації спричиняє серйозні наслідки, пов'язані з порушенням прав і свобод людини.

Складність розуміння тлумачення пов'язується із такими факторами, як: складність самого права та джерел його вияву; складність процесу тлумачення, що включає уявлення та роз'яснення норм; поширеність тлумачення на всі стадії правового регулювання; особливості суб'єктів права, що здійснюють тлумачення; багатоаспектність мети тлумачення; ступінь поширеності результатів тлумачення. Це надає можливість стверджувати про наявність особливостей тлумачення стосовно різновиду юридичної діяльності.

Має свої особливості процес тлумачення і в діяльності суддів. Судове тлумачення ми можемо визначити як інтелектуально-вольову діяльність судів, що засновується на професійних знаннях, здійснюється певними способами та за допомогою спеціальних методів з метою з'ясування змісту правової норми, що застосовується; винесення правосудного рішення; знаходження компромісу різноманітних інтересів. Його необхідність обумовлюється загальним характером правових норм; особливостям зовнішнього виразу правових норм; особливостями мови права та правилами викладу норм права в тексті нормативно-правового акта; системністю правових приписів; значним обсягом нормативного матеріалу, що застосовується; багатозначністю юридичної термінології та нормативним закріпленням декількох варіантів поведінки, які обираються суб'єктами на власний розсуд; колізійністю та суперечливістю нормативно-правового матеріалу.

Важливим аспектом аналізу судового тлумачення є з'ясування його особливостей як процесу мислення. По-перше, в процесі мисленнєвої діяльності суддя може з'ясувати не лише безпосередній сенс норми, а і виявити прихований її зміст. Мова іде про неоднозначність формулювань правових норм, що безпосередньо впливає

на їх зміст. В цьому випадку суддя обирає той зміст норми, який найбільш повно враховує обставини справи. Така ситуація можлива у випадку відсутності внесених зміст у норму, які об'єктивно викликаються практикою її застосування та об'єктивними потребами суспільства. По-друге, мисленнєва діяльність судді має місце у випадку вивчення матеріалів справи, поданих доказів та ступеня обґрунтованості рішень органів, що здійснюють досудове слідство, чи матеріалів і доказів, наданих сторонами. Інтерпретуючи ці документи, суддя обирає ті з них, які складають доказову базу справи та є достатньо обґрунтованими. По-третє, це обрання необхідного способу тлумачення, який відповідає його меті.

Важливого значення для пізнання змісту норми в процесі тлумачення є з'ясування інтерпретації та конкретизації правового припису. Як відомо, конкретизація є поширенням дії абстрактної норми на певний випадок чи суб'єкта. Конкретизація складає зміст правозастосування. Саме шляхом винесення правосудного рішення норма права набирає конкретизованого значення, поширюється на певну ситуацію чи регламентує поведінку певного індивідуально визначеного суб'єкта.

Ключові слова: право, правозастосування, тлумачення, судове тлумачення, правосудне рішення.

Bobrovnyk S. V. Judicial interpretation: features and practical significance

Reforming the main spheres of life of modern society causes a significant increase in the importance of law as a social value, a means of ensuring a compromise of social needs, interests and opportunities. Thus, the need for interpretation in law is due not only to the imperfection and ambiguity of the law itself, but also the essence of the right of implementation, which requires interpretation of the law. Violation of the rules of interpretation has serious consequences associated with the violation of human rights and freedoms.

The difficulty of understanding the interpretation is related to such factors as: the complexity of the law itself and the sources of its manifestation; the complexity of the interpretation process, which includes clarification and clarification of norms; prevalence of interpretation at all stages of legal regulation; features of subjects of law performing interpretations; multifaceted purpose of interpretation; the prevalence of interpretation results. This makes it possible to argue that there are peculiarities of interpretation in relation to the type of legal activity.

The process of interpretation also has its peculiarities in the activity of judges. Judicial interpretation can be defined as the intellectual and volitional activity of courts, based on professional knowledge, carried out in certain ways and using special methods to clarify the content of the applicable law; making a judicial decision; finding a compromise of different interests. Its necessity is determined by the general nature of legal norms; features of the external expression of legal norms; features of the language of law and the rules of presentation of legal norms in the text of the normative legal act; systematic legal requirements; a significant amount of regulatory material used; ambiguity of legal terminology and normative consolidation of several options of behavior, which are chosen by the subjects at their own discretion; conflict and inconsistency of regulatory material.

An important aspect of the analysis of judicial interpretation is to clarify its features as a process of thinking. First, in the process of mental activity, the judge can not only find out the direct meaning of the norm, but also reveal its hidden meaning. We are talking about the ambiguity of the wording of legal norms, which directly affects their content. In this case, the judge chooses the meaning of the rule that most fully takes into account the circumstances of the case. Such a situation is possible in the absence of the content included in the norm, which is objectively caused by the practice of its application and the objective needs of society. Secondly, the judge's mental activity takes place in the case of studying the case file, the evidence presented and the degree of validity of the decisions of the bodies conducting the pre-trial investigation or the materials and evidence provided by the parties. Interpreting these documents, the judge chooses those that constitute the evidence base of the case and are sufficiently substantiated. Third, it is the choice of the necessary method of interpretation that corresponds to its purpose.

It is important to understand the interpretation and concretization of the legal prescription in order to understand the content of the norm in the process of interpretation. As we know, concretization is the extension of an abstract norm to a certain case or subject. Concretization is the meaning of law enforcement. It is through the issuance of a judicial decision that a rule of law acquires a concretized meaning, extends to a certain situation or regulates the behavior of a certain individually determined subject.

If the formal interpretation obliges the judge to clearly follow the text to be interpreted guided solely by the principle of legality, which can lead to an ill-considered, unjust decision, then a realistic way allows in the interpretation to apply the principles and ideas of morality, justice, which can increase the efficiency of judicial activity. Both of these approaches have positive and negative features. After all, if a judge is guided exclusively by the provisions of the law, then, on the one hand, he will ensure compliance with the rule of law and create conditions for improving the effectiveness of law and legal regulation and, on the other hand, he may not ensure fairness and compromise of conflicting interests. law-making in the conditions of dynamic development of social relations.

Overcoming the negative aspects of judicial interpretation depends on a number of objective factors related to the quality of legislation, lack of political influence on justice, provision of judges with decent remuneration and working conditions, lack of pressure from higher courts, formation of respect for judicial activity by society. Of great importance in this process is the subjective factors related to the level of training of the judge, the presence of practical experience, his idea of justice,

the level of awareness of the generalizations of judicial practice, its legal culture and legal awareness. These factors may affect the appropriate combination of factual and realistic interpretation of legal norms in the justice process. It is important to achieve the goal of interpretation, which can be interpreted with a certain opposite. After all, on the one hand, it consists in intellectually comprehending the will of the legislator and ensuring its concretization in the judicial decision, and on the other hand, this goal should be connected with ensuring justice of the law by taking into account the specifics of a particular case. The combination of these seemingly opposing aspects of the purpose can be ensured by the judge's justified and appropriate choice of method and method of interpretation. The peculiarities of judicial interpretation are that a judge must not only know the law, but also be able to apply it; must choose the alternative provided by the legal act, which is appropriate and ensures the fairness of the decision; to overcome the double meaning of the legal requirement by intellectual and volitional activity and inner conviction; take into account the causal relationship of interpretation - decision - execution of the decision; adhere to the powers granted and the procedural requirements for their implementation; be aware of the importance of judicial interpretation not only for a particular decision, but also for judicial practice.

Interpretation is an important prerequisite for the concretization of law, a means of ensuring its legitimacy and the fact of its high efficiency. In our opinion, interpretation in the process of concretization can take place:

- in the case of application of imperfect rules of legal technique, which has an incomplete wording and ends with a statement, etc., in other cases;
- in case of availability of evaluation categories that need clarification;
- in case of making changes, additions to the legal instruction or its cancellation;
- in case the judge clarifies the content of the norm in the process of judicial discretion.

Keywords: law, law enforcement, interpretation, court interpretation, judicial decision.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-8

УДК 340.12

*Борис Володимирович Малишев,
професор кафедри теорії та історії держави та права
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук
ORCID: 0000-0003-2023-312X*

ПРИЙОМИ ТЕЛЕОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Постановка проблеми. Судові органи України досить часто використовують потенціал зазначеного способу тлумачення.

Зокрема, важливу роль телеологічний спосіб тлумачення відіграє під час розгляду адміністративними судами справ за участю суб'єкта владних повноважень. Як відомо, у частині 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено, що у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди зобов'язані перевіряти, чи прийняті (вчинені) вони, зокрема, з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано. Отже, однією з підстав для скасування рішення або дії суб'єкта владних повноважень є їх ухвалення або здійснення всупереч меті норми, яка закріплює відповідні повноваження такого суб'єкта.

Важливим чинником, що сприяє поширенню в Україні практики використання телеологічного способу тлумачення, виступають рішення Європейського суду з прав людини. На відміну від тлумачення нормативно-правових актів, під час тлумачення міжнародно-правових договорів, до яких належить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, телеологічний спосіб традиційно посідає не додаткове, а одне з головних місць, що ґрунтується на положеннях частини першої статті 31 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року: «Договір